

1.01
Prejeto 20. 3. 2006

UDK 622.344.000.39(497.4 Mežica)"1918/1947"

Karla Oder*

Rudarji rudnika Mežica in njihovo delo v obdobju 1918 do 1947¹

IZVLEČEK

Autorica predstavlja na osnovi arhivskega gradiva in spominskih izjav, ki jih je pridobila s terenskim delom, življenje in delo rudarjev rudnika svinca v Mežici. Ta je pomenil za območje gornje Mežiške doline na Koroškem glavno gospodarsko dejavnost. Z rudarjenjem se je preživljalo okrog 70 % njenih prebivalcev in neposredno in posredno vplivala na stopnjo razvoja območja. Predstavlja način proizvodnje, rudarje, njihov delovni čas, skrb za njihovo zdravje in higieno, zavarovanje ter plačilo njihovega dela.

Ključne besede: Slovenija, Mežica, rudarstvo, rudarji, socialno vprašanje

ABSTRACT

MINERS FROM MEŽICA MINE AND THEIR WORK BETWEEN 1918 AND 1947

On the basis of archive material and personal memories obtained in the field, the author reviews the life and work of the miners from the Mežica lead mine. Mining was the main economic activity in the upper Mežiška dolina valley in Carinthia, providing employment to some 70 percent of its population and having a direct and indirect influence on the region's development rate. The mining production and the miners and their working hours, health care, hygiene, insurance and salaries are presented.

Key words: Slovenia, Mežica, mining, miners, social question

Oris zgodovine razvoja rudnika

Pričujoča razprava obravnava življenje rudarjev rudnika Mežica v treh desetletjih zaznamovanih z nastankom Kraljevine SHS in skupne Jugoslovanske države, nemško okupacijo in z nacionalizacijo podjetja. Z nastankom jugoslovanske države so za rudnik, zaradi večinskega tujega kapitala in s tem značaja tujega podjetja, veljali predpisi zakona o inozemskih družbah. Za zavarovanje premoženja podjetja

* Mag., višja kustodinja, Koroški pokrajinski muzej, enota Ravne na Koroškem, SI-2390 Ravne na Koroškem, Na gradu 2; e-mail: karla.oder@guest.arnes.si

¹ Prispevek je bistveno skraćeno še ne objavljeno magistrsko delo (Karla Oder: Rudarji rudnika Mežica : s poudarkom na obdobju med 1918 in 1947. Magistrsko delo, Prevalje 1995, 226 str.), katerega komentor je bil dr. France Kresal.

je država postavila sekvester, ki je imel nalogo, da po prejetih navodilih vodi nadzor nad finančnim poslovanjem in prepreči odtujitev premoženja na škodo države.² Da je Plajberška rudarska zveza (Bleiberger Bergwerks Union - BBU), ki se prvič omenja kot lastnica dela rudnika 17. decembra 1868 in ki je združila svinčene rudarske posesti v Mežiški dolini, preprečila nacionalizacijo podjetja, je s pomočjo angleške firme Bewick, Moreing Co. osnovala novo družbo The Central European Mines Limited (CEML) s sedežem v Londonu. Pri poznejših ugotovitvah je bila v resnici BBU lastnica 56,73% delnic, firma Bewick, Moreing Co. jih je imela v lasti 21,6%, ostale delnice so bile last firme Godmann. Država je za rudnik ukinila sekvester in 10. oktobra 1921³ je upravo prevzel zastopnik angleške firme George Bargate, ki se je naselil v Mežici.

Z nemško zasedbo je okupacijska oblast postavila rudnik pod začasno vojaško vodstvo, ga pozneje zaplenila in izročila deželi Koroški z naročilom, da vse zaplenjeno premoženje odstopi družbi BBU, 57% brezplačno in 43% za primerno kupnino.⁴ Tako je BBU spet postala lastnica rudnika.

Po končani drugi svetovni vojni je upravo prevzelo državno vodstvo, rudnik pa je posloval pod imenom Srednjeevropski rudniki d.d. Mežica.⁵ 19. julija 1946 so ga z ukazom Prezidija ljudske skupščine FLRJ o določitvi podjetij splošnega državnega pomena uvrstili na seznam podjetij splošnega državnega pomena,⁶ 5. decembra 1946 so ga na podlagi Zakona o nacionalizaciji nacionalizirali in je prešel v splošno ljudsko premoženje.⁷ Decembra 1946 je bil izdelan seznam delegatov za prevzem nacionaliziranih podjetij, na katerem je "ing. Jože Tiringer imel dekret za prevzem Srednjeevropskega rudnika v Mežici".⁸ Po planski razvitosti so podjetje razvrstili v panogo 115, tj. barvna metalurgija in po pomembnosti med podjetja zveznega značaja.⁹

Mežiški rudnik je imel pred prvo svetovno vojno vodstvo in centralno upravo v Beljaku, sedež rudarskega glavarstva¹⁰ pa v Celovcu.¹¹ To je bilo podrejeno rudarski oblasti za Koroško in Štajersko v Gradcu.¹² Med prvo svetovno vojno je zaradi strateškega pomena in proizvodnje municije prišel pod vojaško upravo.

Z nastankom Jugoslavije je bil sedež rudarske oblasti, ki je združevala upravno in nadzorstveno funkcijo, za Slovenijo v Ljubljani. Njej so poročala rudarska podjetja in zaupniki II. skupine rudarskih zadrug, v njenem okviru je deloval tudi nadzorstveni organ v smislu inšpekcije dela. Strateške odločitve na področju rudarstva

2 Ivan Mohorič: Problemi in dosežki rudarjenja na Slovenskem. 2. knjiga. Maribor 1978, (dalje Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja) str. 267, 269; Vinko Möderndorfer: Boji in napredek mežiških rudarjev. Ljubljana 1926, (dalje Möderndorfer, Boji in napredek) str. 9.

3 Mohorič omenja datum 8. 10. 1921, a upoštevam 10. 10. 1921 kot ga je zapisal in s prvo obletnico koroškega plebiscita utemeljil Möderndorfer: Boji in napredek, str. 11.

4 Karel Bevc, Aleš Mrdavšič: Narodnoosvobodilno gibanje na področju mežiškega rudnika. V: Gospodarski koledar 1962 (dalje Bevc, Mrdavšič, Narodnoosvobodilno gibanje), str. 37; 300 let mežiški rudniki. Mežica 1965 (dalje 300 let mežiški rudniki), str. 46.

5 300 let mežiški rudniki, str. 47.

6 Jože Prinčič, Maruša Zagradnik, Marjan Župančič: Viri za nacionalizacijo industrijskih podjetij v Sloveniji po 2. svetovni vojni. Ljubljana 1992, str. 19.

7 Prav tam, str. 30.

8 Prav tam, str. 42.

9 Filip Potočnik: 20 let gospodarskega razvoja mežiških rudnikov. V: 300 let mežiški rudniki, (dalje Potočnik, 20 let gospodarskega razvoja) str. 90.

10 Rudarska glavarstva so uvedli na podlagi splošnega zakona o rudnikih iz leta 1854.

11 Mohorič, Problemi in dosežki rudarjenja, 2, str. 267.

12 Za Kranjsko je bil že od leta 1854 sedež rudarske oblasti v Ljubljani.

je v času med obema vojnama sprejemalo ministrstvo za gozdove in rudarstvo, delavsko zaščitno zakonodajo pa ministrstvo za socialno politiko.

Po drugi svetovni vojni je rudnik "administrativno operativno vodila Generalna direkcija rudnikov in topilnic barvnih kovin v Beogradu, v okviru ministrstva za industrijo in rudarstvo FLRJ. Administrativni aparat je načrtoval proizvodnjo, kontroliral in razporejal proizvode, določal financiranje investicij, dodeljeval reprodukcijski material itd."¹³

Rudnik prostorsko sega od Mežice do Črne. Vsi obrati, razen jame Graben, so na levem bregu reke Meže. V obravnavanem obdobju je rudnik obsegal rudišče trikotne oblike s površino 10 km² z revirji Stari Fridrih, Peca, Graben, Naveršnik, Srednja cona, Triurno rudišče, Fridrih, Moreing, Jug, Unionska prelomnica, Igerčevo, Staro Igerčevo in Helena.¹⁴ Revirji so segali od 500 do 1200 m nadmorske višine. V upravnem smislu je rudnik deloval na območju občin Črna in Mežica, kjer je prebivala tudi večina rudarjev. V tridesetih letih 20. stoletja, ko so zaprli premogovnik na Lešah, so prihajali tudi rudarji iz sosednjih občin in celo iz krajev čez mejo.

Leta 1918 je v vseh obratih rudnika delalo 944 delavcev, od tega okrog 500 v jami, ostali pa "na dnevu". Leta 1920 je število zaposlenih padlo na 709 in leta 1925 naraslo na 1350. V začetku druge polovice tridesetih let 20. stoletja je bilo zaposlenih okrog 750 delavcev in okoli 60 nameščencev.¹⁵ Leta 1939 je pri predelavi izkopsnine delalo 30 delavcev in 51 delavk, pri mehaničnih ognjiščih 39 delavcev, od tega 30 topilcev, pri pražilnih napravah je bilo 20 delavcev, med njimi 9 pražilcev in 9 mešalcev. V čistilnici so zaposlovali 13 delavcev, v šibrarni 4 in v valjarni povprečno 3.¹⁶ Tik pred drugo svetovno vojno je delalo 1138 delavcev in ob koncu vojne 1232, med njimi 130 žensk.¹⁷ Leta 1931 sta šteli občina Črna 4224 in Mežica 1922 prebivalcev.¹⁸

Rudarji

Poklicna diferenciacija pri rudniku, iz katere je izhajalo tudi socialno razlikovanje, je imela osnovo v naravi dela, ki je potekalo v različnih pogojih in je zahtevalo specifična znanja ter ustrezno organizacijo dela. Dela v jami so v raziskovanem obdobju opravljali moški, ženske so zaposlovali pri zunanjih in ne-kvalificiranih delih, kot je bilo npr. prebiranje rude. Otroci praviloma niso jemali v službo, pri zunanjih delih pa so jih zaposlili po 14. letu starosti. Odnos nadrejenih do podrejenih se je delno oblikoval s predpisi o delu rudniških nameščencev, na medsebojne odnose pa je delno vplivala tudi politična usmeritev vodilnih delavcev v določenem času.

¹³ Potočnik, 20 let gospodarskega razvoja, str. 90.

¹⁴ Gorazd Pečovnik: Svinčeni rudnik v Mežiški dolini : tema za zaključni izpit. Gimnazija Ravne na Koroškem 1960, str. 10.

¹⁵ Godišnjak rudarstva i topioničarstva. Sredio redakcioni odbor (odg. urednik R. Vuletić). Beograd 1937, str. 86.

¹⁶ Ivan Mohorič: Industrializacija Mežiške doline. Maribor 1954, (dalje Mohorič, Industrializacija) str. 186.

¹⁷ Möderndorfer, Boji in napredek, str. 6; Mohorič, Industrializacija, str. 204.

¹⁸ Karla Oder: Občina Ravne na Koroškem. Ljubljana 1992, (dalje Oder, Občina Ravne) str. 88; ob upoštevanju samo 1200 zaposlenih, je pri rudniku delalo okrog 20% prebivalcev.

Zaposlene so "na rudniku" v letih po prvi svetovni vojni splošno razvrščali na zunanje delavce in delavce v jami, formalno pa v pomožne delavce in delavce, ki opravljajo zahtevnejša dela. Takšno razvrstitev zaposlenih je določal zakon o zaščiti delavcev, ki pravi, da so "pomožno osebje vse osebe, brez razlike spola, ki delajo ali stalno ali začasno v podjetjih, navedenih v čl. 1 tega zakona ali zaradi izučevanja kakršnekoli vrste dela ali pa za nagrado. Pomožno osebje niso osebe, ki opravljajo posle višje vrste (poslovodje, knjigovodje, blagajniki in inženirji itd.)."¹⁹ Nameščence so ločili na uradnike, na tehnično nadzorno osebje in pisarniško osebje. Med uradnike so šteli: obratovodje, obratne inženirje, višje tehnične in administrativne nameščence, med tehnično nadzorno osebje pa oblastno potrjene nadpaznike, paznike in jamomerce. Pisarniško osebje so predstavljali administrativni in pisarniški nameščenci.²⁰ Poklicna diferenciacija, potrebna zaradi organizacije dela, se je posledično odražala v višini zaslužka in v socialnem položaju rudarja in njegove družine.

Pri vsakdanji rabi imen poklicev v rudniku so se uveljavili številni germanizmi, kar kaže na eni strani na vpliv nemške rudarske stroke in na drugi strani na germanizacijo, ki se je na obravnavanem območju stopnjevala od druge polovice devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne. Delavca pri rudniku so splošno imenovali "knap" (iz nem. der Knapp), delavko pa "knapica" ali "rudarica". Druga imena za določene poklice so naslednja: "hajer" (iz nem. der Häuer) - kopač, "oberhajer" (iz nem. der Oberhäuer) - predkopač ali nadkopač, "lerhajer" (iz nem. der Lernhäuer) - učni kopač, "laufer" (iz nem. der Läufer) - vozač, "štajger" (iz nem. Der Steiger) - paznik, "oberštajger" (iz nem. der Obersteiger) - nadpaznik, "mašinst" (iz nem. der Maschinist) - strojnik, "kuter" - vajenec, "cimperman" (iz nem. der Zimmermann) - tesar. Nemška imena so dobila tudi delovna mesta: "metergedin" (iz nem. das Metergedinge) - sledenje, "zajlpon" (iz nem. die Seilbahn) - žičnica, "aufperajtnga" (iz nem. aufbereiten) - zbiralnica, "mašinhau" (iz nem. das Maschinenhaus) - električna centrala, "šmelc" (iz nem. die Schmelze) - topilnica.

Pri plavžu v topilnici so delali topilci, livarji in vsipači, v pražarni pa pražilci in mešalci. Leta 1946 so v jami poleg vodstva in nameščencev znani še naslednji poklici: na sledenju kopači, vozači in tesarji, na odkopu kopači, vozači, tesarji, zidarji, nalagalci, odtezači, strelni mojstri, strojniki dvigala, strojevodje, strojniki kompresorjev, strojniki sesalk in razni drugi delavci v jami.²¹

V skupini pomožnih delavcev je bil najbolj čislan in tudi relativno dobro plačan poklic kopač, kar potrjuje tudi pogosto izrečena trditev informatorjev: "Kdor je bil kopač, je bil že gospod." Za "gospoda" so veljali še izšolani delavci, pazniki in uradniki. V hierarhiji od vrha navzdol sta bila za generalnim direktorjem in njegovim pomočnikom tehnični direktor in obratovodja, sledili so tehnični in administrativni uradniki, nadpazniki in pazniki. V hierarhiji pomožnih delavcev so bili najvišje razvrščeni: starejši rudarji (preddelavci), višji topilničarski in višji strelni mojstri, nato pa: kopači, topilničarji, tesarji, strelni mojstri, zidarji, strojniki, mehaniki, ključavničarji, kovači, elektrkarji in drugi obrtniki, za njimi: pomožni

¹⁹ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, 13. 7. 1922, str. 485, Zakon o zaščiti delavcev, čl. 3.

²⁰ Službeni red za nameščence pri privatnih podjetjih v območju rudarskega glavarstva v Ljubljani, ki spadajo pod rudarski zakon. Celje 1938, str. 3, 4 (čl. 3, 4, 5).

²¹ Arhiv rudnika Mežica (dalje ARM), Letno poročilo za jamo Neuburg za leto 1946.

kopači in topilničarji, mlajši kvalificirani delavci, še nižje: jamski vozači in ostali jamski ter topilniški delavci, delavci zunanjih kopov in starejši zunanji delavci; med slabše plačane so uvrstili: mlajše zunanje delavce, občasne delavce in starejše delavke, med najslabše pa: učence, vajence, ostale začetnike in mlajše delavke.²² Občasne ali nestalne delavce so imenovali "dninarji", delali pa so pri zunanjih delih.

Avgusta 1938 je pri rudniku delalo 832 domačih delavcev, 70 delavk in 65 nameščencev, med njimi je bilo 23 inozemskih delavcev, dva Angleža (generalni direktor in njegov pomočnik), ena pisarniška uradnica, ruska emigrantka, in dva Nemca nadpaznika, "vsi ostali so fizični delavci slovenske narodnosti in že dolga leta zaposleni."²³

Fizične delavce so uvrščali v skupino pomožnih delavcev, kamor so umestili tudi "knapice", ki so delale večinoma v izbiralnici, kjer so ročno prebirale rudo. Kopači so se dela priučili v jami, prav tako strelni mojstri. Brez šol, samo z osnovno šolo, so rudarji lahko napredovali do paznika. Za določen poklic so se posamezniki izučili v rudniških delavnicah, največkrat za mizarja, kovača, ključavničarja. V teh delavnicah so začeli kot vajenci in na koncu opravili pomočniški izpit.²⁴ Med drugo svetovno vojno, leta 1942, so v Mežici organizirali rudarsko poklicno šolo, ki je delovala še po vojni²⁵ in so domači fantje dobili možnost izučiti se za rudarja.

Med nameščenci je prišlo do sprememb po prvi svetovni vojni, ko so nemški uradniki odšli, angleški direktor pa je zaposlil slovenske. Pomembno vlogo pri razvoju rudnika je imela skupina inženirjev, ki je v Mežico prišla iz drugih krajev Slovenije. Direktor Bargate, je s podrejenimi komuniciral v angleščini ali s pomočjo prevajalcev. Nameščenci so po službenih pravilih morali biti za vzor delavcem, hkrati pa so jih morali nadzorovati in skrbeti za njihovo varnost, kar je zapisano tudi v Službenem redu za nameščence.²⁶ V tridesetih letih v rudniku ni bilo večjih težav z disciplino, saj se je vsak zaposleni bal za svoj "šiht" (iz nem. die Schicht). Zaradi dobrega zaslužka pa so veliko povpraševali za delo pri rudniku.

Ena izmed značilnosti dela v jami je bila ta, da so kopači večino dela opravili sami. Za vrtnanje namreč niso potrebovali pomočnika, ampak samo "laufarja", da je odpeljal material. V jami so delovna mesta kopačev oštevilčili. Pred letom 1951, ko je bila izvedena reorganizacija, je bilo takih mest 227.²⁷ Nadzor nad odhodi delavcev v jamo in prihodom iz nje je imel paznik. Še preden so evidenco vodili s pomočjo "markice", ki jo je vsak rudar ob odhodu v jamo vzel s skupne plošče in jo po vrnitvi z dela vrnil, so pazniki na seznam z imeni delali črte. Pred vsakim spustom v jamo in po vrnitvi je paznik v pozivalnici vsakega rudarja poklical in naredil črto. Ob vrnitvi iz jame je moral biti pri vsakem rudarju križ.

²² Pravilnik bratovske skladnice za zavarovanje delavcev in nameščencev rudarskih podjetij v kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ljubljana 1924, str. 25.

²³ Pokrajinski arhiv Maribor (dalje PAM), 3634-38, poročilo žandarmerijske postaje v Mežici sreskemu načelniku o delovanju industrijskih podjetij, 2. 9. 1938.

²⁴ Marija Makarovič: Črna in Črnjani. Črna na Koroškem 1986 (dalje Makarovič, Črna), str. 379.

²⁵ Oder, Občina Ravne, str. 43.

²⁶ Službeni red za nameščence pri privatnih podjetjih v območju rudarskega glavarstva v Ljubljani, ki spadajo pod rudarski zakon, čl. 3, 4, 5.

²⁷ 300 let mežiški rudniki, str. 154.

Delovni čas

Življenjski ritem rudarjev in njihovih družin je določal delovni čas. Obsegal je eno tretjino dneva, pri tem pa ni vštet čas, porabljen za prihod in odhod z dela. Osemurni delavnik in 48-urni tednik, ki je bil v rudniku v veljavi že pred prvo svetovno vojno, so po potrebi podaljševali, vendar najpogosteje za delo zunaj jame. Za druge industrijske delavce je 8-urni delavnik bil uveden na podlagi zakona iz konca leta 1918. Dopustov zaposleni skoraj niso imeli, še manj koristili. Tudi porodniškega dopusta delavke kljub zakonskemu predpisu niso izkoristile. Praviloma so po poroki in rojstvu otroka ostale doma.

V arhivu rudnika Mežica hranijo letna poročila, iz katerih je za čas od 1. aprila 1923 do 31. marca 1924 razvidno, da je izbiralnica delala vse delavnike, skupno 294 dni, topilnica pa 310 dni. "Konverterji so delali brez pavze, včasih celo tudi ob nedeljah in praznikih, kadar je dala jama preveč fine rude in je primanjkovalo kosovnega materiala za ameriške peči in visoko peč."²⁸ Leta 1927 je 81 delavk opravilo 24.141,25 dnin, kar da 298 dni, skupno je 99 delavcev v izbiralnici opravilo 28.540,25 dnin ali 288,2 delovnih dni.²⁹ Delo je potekalo praviloma v dveh izmenah od 5. do 13. in od 13. do 21. ure in le najnujnejša dela v nočni izmeni od 21. do 5. ure zjutraj.

V tridesetih letih 20. stoletja, ko so bili rudniki zaradi gospodarske krize prisiljeni skrajševati število delovnih dni in delovni čas, se je uveljavilo rudarsko "fajranje" (iz nem. feiern), da bi se tako izognili odpuščanju rudarjev. Rudarski delovnik je tedaj trajal tudi samo 3 do 4 ure na dan.

Odpuščanje delavcev v mežiškem rudniku se je začelo že leta 1927, ko so odpustili 30 delavcev, najprej samske, tiste, ki so delali kratek čas, lenuhe in nezadovoljneže.³⁰ 9. oktobra 1930 je uprava mežiškega rudnika sporočila okrajnemu glavarju na Prevaljah, da bo skrajšala delo od sedanjih pet na štiri dni. Prav tako je podjetje nameravalo odpustiti 30 delavcev.³¹ Do skrajšanja delovnega tednika na štiri dni je prišlo po dogovoru z delavci, saj so tako vsi obdržali službo, še vedno pa so živeli bolje kot drugi. Kljub krizi v gospodarstvu v tridesetih letih v šolski kroniki osnovne šole v Črni preberemo za šolsko leto 1934/35, da "gospodarsko stanje občanov kljub krizi še ni preslabo. Rudnik še precej dobro obratuje", za naslednje leto pa je zapisano, da je "pri rudarjih gospodarsko stanje še kar, slabše je pri kmetih".³² Žandarmerijska poročila konec tridesetih let tudi ne poročajo o slabem položaju. V njih ugotavljajo, da na območju Črne ne vlada velika brezposelnost, ker so večinoma rudarji in so vsi zaposleni. Nezaposlenih je le nekaj gozdnih delavcev. "Kar se tiče rudarjev pa lepo zaslužijo in dobro živijo."³³ "V Mežici so brezposelni posamezniki, ki niso zaposleni v tukajšnjem svinčenem rudniku, a jih preživljajo njihovi starši ali pa bratje, ki imajo svoj mesečni zaslužek."³⁴

²⁸ ARM, Letno poročilo rudnika za leto 1923.

²⁹ ARM, Letno poročilo izbiralnice 1927-1928. Delovni dnevi so preračunani tako, da je število dnin deljeno s številom delavcev.

³⁰ Makarovič, Črna, str. 97.

³¹ Alojz Krivograd: Kratek oris delavskega gibanja v Mežiški dolini od 1929 do 1936. V: Med Peco in Pohorjem, Ravne na Koroškem 1975, str. 25.

³² Arhiv Koroškega muzeja Ravne na Koroškem (dalje AKMR), Kronika štirirazredne ljudske šole v Črni s podružnicami v Podpeci, Javorju in Koprivni. 1918-1937 (kopija).

³³ AKMR, poročilo žandarmerijske postaje Črna, 8. 2. 1939.

³⁴ AKMR, poročilo žandarmerijske postaje Mežica, 8. 2. 1939.

Nočno delo otrok in žensk so sicer prepovedali z zakonom iz leta 1885.³⁵ Iz Mohoričevega zapisa pa izvemo, da so pri rudniku, "pri ameriški peči ... leta 1912 ukinili nočno delo žensk in jih nadomestili z moškimi"³⁶ V obdobju med obema vojnama ni zaslediti več nočnega dela žensk.

Rudarski dopusti so bili v 19. stoletju izjemni, rudarji so letno naredili po 294 delovnih dni; po zakonu o zaščiti delavcev iz leta 1918 so imele ženske pravico do porodniškega dopusta 2 meseca pred porodom in 2 meseca po njem. V tem času so imele ne glede na zmožnost dela pravico do porodniške podpore, pridobljene z bolniškim zavarovanjem. Večina delavk ni koristila porodniškega dopusta ali pa le kakšen teden, največkrat pa so s poroko izgubile delo.

Rudarji so imeli proste nedelje in dneve, vezane na cerkvene zapovedane praznike. Število dopustnih dni so med svetovnjima vojnama urejali s kolektivno pogodbo, vendar je bilo to minimalno. Tudi podatki za izbiralnico, kjer je bilo leta 1927 zaposlenih 99 delavcev, ki so v celem letu izostali komaj 15 dni zaradi bolniške ali dopusta,³⁷ govorijo o tem, da so delavci le izjemoma izpustili delovno obveznost.

Neopravičen izostanek iz službe, "plavi", je podjetje denarno kaznovalo, po treh takih izostankih je rudar izgubil službo. Izostanek z dela, tudi zaradi bolezni, so morali rudarji ali njihovi sorodniki pravočasno javiti predpostavljenu. Večjih težav s "plavimi" niso imeli, saj so bili rudarji na sploh precej disciplinirani. Tudi s prihodi v službo niso zamujali, saj je bila od posameznika odvisna vsa skupina.

Med prazniki je rudarjem največ pomenil god njihove zavetnice sv. Barbare, 4. decembra. Takrat so imeli dela prost dan, praznovanje pa se je začelo z verskim obredom in končalo z veselico. Vsak rudar je na stroške podjetja dobil malico, klobaso in vino.

Prvi maj so praznovali do leta 1929, ko je bil tudi dela prost dan. Po prepovedi praznovanja pa so se začeli zbirati na okoliških hribih ali pri posameznem kmetu. Poleg rudarjev, ki so se tja odpravili na izlet, so prišli še politični funkcionarji. Bolj izzivalni so si na ta dan nadeli še zunanji simbol - rdečo kravato ali zavezali rdečo ruto ali si pripeli rdeč nagelj v gumbnico.

Delo, stroji in naprave

Rudarjenje v širšem smislu obsega iskanje rude, odpiranje rudnika, pridobivanje, izvažanje in pripravo rude oziroma izkopenega materiala za nadaljnjo uporabo. V ožjem smislu predstavlja rudarjenje delovne postopke pridobivanja rude. Tem postopkom sta sledila še čiščenje in predelava izkopenega materiala. Iz svinca, strateške surovine, so v obdobju med obema vojnama izdelovali svinčene cevi, šibre in pločevino. Delo je bilo organizirano v treh obratih: jami, separaciji in topilnici.

V jami so rudarji sledili rudo in gradili sledilne rove, odkopavali, črpali vodo, izvažali rudo, delali na progi in opravljali tesarska dela. Prebiranje rude je potekalo že na izkopu, večinoma pa zunaj jame v separacijah in prebiralnicah.

³⁵ France Kresal: Pregled razvoja delavsko zaščitne zakonodaje in ustanov delavske zaščite v Sloveniji med obema vojnama. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1968-1969, št. 1-2, (dalje Kresal, Delavska zaščitna zakonodaja) str. 117.

³⁶ Mohorič, Industrializacija, str. 171.

³⁷ ARM, Letno poročilo izbiralnice 1927-1928.

Delo so v jami organizirali v okviru zgornjega in spodnjega dela. K spodnjemu delu so v tridesetih letih prištevali vsa obzorja od Glančnikovega rova navzdol in dve obzorji navzgor, zgornji, starejši del je predstavljala Helena in vsi zgornji horizonti. Tu ni bilo nameščenih dvigal in "pump" (iz nem. die Pumpe), temveč so vso "moč" rudnika namestili v spodnjem delu. Gornji del jame je konec tridesetih let vodil ing. Krivčenko sam, spodnji del pa ing. Gogala s pomočjo ing. Čeha in ing. Sosiča. Elektroinženir Bernik iz Velenja je v sodelovanju z Miroslavom Barago moderniziral rudnik. Tako so inženirji zastavili projekt in delo, ki so ga izvajali s pomočjo ostalih delavcev.

Sledenje in odkopavanje rude sta bila podobna delovna postopka, le da je bil sledilni rov bistveno ožji. Vrtanje in razstreljevanje so v eni izmeni praviloma dvakrat ponovili. Kopač na "metergedinu" je moral v steno narediti vrtine, razstreljeni material pa sam odstraniti z delovišča, tako da je s "kroco" (iz nem. die Kratze) napolnil "apšner" ali "tregl" (iz nem. tragen), nečko, natovoril material v vagone in jih odpeljal na določeno zbirno mesto.

Pri sledenju in odkopavanju so uporabljali razstrelivo. Njegove posamezne sestavne dele, dinamit, vžigalne kapice in vrvice so skladiščili na posebnem mestu v jami. Po potrebi so jih ločene prinesli v lesenih zabojih s pokrovom v bližino delovišča. Razstrelivo so rudarji vzeli med potjo na delovišče. Zaradi predpisane količine porabljenega razstreliva so morali kopači rudniku preveč porabljene količine plačati. Zaradi prihranka so rudarji dinamit rezali in krajšali vžigalne vrvice.

S sledenjem so raziskovali teren in odkrivali nove rudne žile. Dela so opravljali ročno in pri tem uporabljali osnovno rudarsko orodje: kladivo, dleto, motiko, kramp in nečko. Vrtine so naredili s pomočjo kladiva in dleta, vanje pa naložili razstrelivo. Prve vrtalne električne stroje so uporabili leta 1905, s tem pa se je povečala poraba razstreliva s 3,3 kg za 4-5 m² na 4,91 kg. Vrtalne stroje so upravljali kopači in njihovi pomočniki. Zaradi nezaščitenega elektromotorja so jih zamenjali s pulzatorji na komprimiran zrak, prvič leta 1913. Rudar je tako kladivo držal v roki in z njim sam vrtal.³⁸ Pnevmatško kladivo je kopač moral nasloniti na ramo in ga s telesom pritiskati v steno. Na ramo si je položil "povštrček" kot podlago, na katero je postavil "lahko" kladivo težko 17 kg ali pa "težko" z 21-22 kg. Po letu 1938 so začeli uporabljati pnevmatsko nogo, s katero so kladivo namestili in pritrdili na podlago. To leto so uporabljali štiri vrste kladiv, tri ameriške in eno iz Jeklarne Ravne. V Jeklarni je bil glavni mehanik Ivo Zupan, ki je v sodelovanju z rudarskim inženirjem Sosičem začel izboljševati vrtalna kladiva. Sicer pa so rudarji sami izumili marsikatero novost in si s tem zmanjšali delovni napor.

Sledenju je sledilo odkopavanje, ki je lahko potekalo po različnih metodah, najpogosteje so odkopavali od spodaj navzgor, najprej rudno žilo in nato jalovino.

S povečanjem izkopavanj in s poglobljanjem terena je postalo tudi odvodnjevanje jamske vode intenzivnejše. V ta namen so od konca 19. stoletja gradili sistem vodnih rogov, s katerim so razbremenili vodne črpalke. Rudarski transport je obsegal notranji in zunanji prevoz in bil vezan na različna tovarna sredstva. Ročno nalaganje rude v vagone in spravljanje do drč je ostalo v rabi do konca obravnavanega obdobja. Izkopnino, imenovano "aubriht", so vozači vozili iz jaškov do izvoza, jalovino ali "furat" pa od jaškov do delovišč, kjer so jo potrebovali. Izkopnino so v tridesetih letih zbirali na 7. obzorju, do koder so jo z višjih nivojev

³⁸ 300 let, str. 151; terenski zapisi, 1986 (hrani avtorica).

spravljali po drčah, iz nižjih jaškov pa dvigali z dvigali. Od jaškov in drč so izkopnino spravljali v lesenih jamskih vozičkih. Manjše "švapse" ali "trugce" (iz nem. die Truhe) so konec prejšnjega stoletja zamenjali "hunti" (iz nem. der Göpelhund),³⁹ ki so jih potiskali po železnih tirih.

V rudnik so delavci vstopali na različnih mestih, največ, kar okrog 300, jih je vstopilo v Heleni.⁴⁰ Nekateri so se v jamo peljali z vlakom do 7. obzorja in do strojnice. Od tu so pot nadaljevali peš do delovišča ali se z dvigalom, skipom, spustili do določenega obzorja. Med potjo po rovih in jaških so se spuščali ali vzpenjali po strmih stopnicah imenovanih "tretne" (iz nem. die Trete), v deblo zasekane stopinje.

Pri zunanjem transportu svinčeve rude in izdelkov iz svinca po prvi svetovni vojni niso več uporabljali živalske vprege, temveč tovorno žičnico, tovarne avtomobile in železnico.⁴¹ Le-to so zgradili do leta 1918 z vojnimi ujetniki, večinoma Italijani, iz Prevalj do Mežice in jo do leta 1921 podaljšali do Žerjave. Velika poplava 13. marca 1934 je progo tako uničila, da je rudnik ni več obnavljal, temveč je uvedel prevoz s tovornimi avtomobili, ki so jih sicer prvič uporabili že leta 1912.⁴²

Pogoji dela v rudniku so bili na različnih mestih različni. Pri vrtnanju in razstreljevanju se je dvigal svinčeni prah. Zračenje jamskih delovišč je potekalo po pločevinastih cevih. V Glančnikovem rovu so že okrog leta 1905 imeli napravo za zračenje na vodni pogon, kmalu zatem pa je ventilatorje poganjala elektrika.⁴³ Po barvi prahu so ob prihodu rudarjev iz jame vedeli, da so beli vrtali v skalo, sivi pa rudo. Pri vrtnanju na sledenju se je iz vrtin pogosto vdrla voda z močnim curkom.

Delo rudarja je potekalo ob omejeni svetlobi iz oljenk imenovanih "ripsovke", ki so jih v začetku 20. stoletja zamenjali s karbidovkami. Te so ostale v rabi vse do konca obravnavanega obdobja, čeprav so posamezne dele že osvetlili z električno razsvetljavo. Karbid je rudnik v tridesetih letih za svoje potrebe kupoval po 6 dinarjev za kilogram v Rušah.⁴⁴

Z izgradnjo hidroelektrarn so izboljšali delovne pogoje v jamah in zunaj njih. S prvo vodno elektrarno, dograjeno leta 1899 v Žerjavu, so z elektriko napajali topilniški obrat v tem kraju. Pozneje so zgradili elektrarno v Topli (1901) za jamske obrate v Podpeci, z novo elektrarno v Podpeci so osvetlili tudi hiše v naselju Polena. Pred prvo vojno sta delovali še elektrarna pri Glančnikovem rovu (1911) in dieselska elektrarna v Žerjavu (1912). Leta 1917 so z ruskimi ujetniki dogradili elektrarno Pustnik v Mežici. Leta 1925 je začela obratovati še elektrarna v Žerjavu, nato elektrarna Torče (1936) in nazadnje podzemna elektrarna PE I (1943).⁴⁵

Izkopano rudo so ob jamah prebirali, prali in na primernih mestih tudi topili. Prelomnico v načinu dela je predstavljala konec 19. stoletja postavljena centralna izbiralnica v Podpeci (delovala do leta 1926), rudo so topili v Šmelcu in delno v

³⁹ 300 let, str. 151-155; Karel Doberšek: Pogled v naš svinčeni svet. Rudarjevi spomini. V: Koroški fužinar 1952, št. 1-3, str. 8-9.

⁴⁰ Leta 1918 je v jami delalo okrog 500 delavcev.

⁴¹ Möderndorfer, Boji in napredek, str. 5.

⁴² 100 let koroške železnice. V: Koroški fužinar, 1969, št. 4-5, str. 20; Jože Vačun: Spomini na mežiško železnico. V: Koroški fužinar, 1963, št. 4-5, str. 30.

⁴³ Ciril Vončina: Mežica in rudnik okrog leta 1900. V: Koroški fužinar, 1952, št. 10-12, str. 36.

⁴⁴ AKMR, poročilo srezkemu načelniku o trgovini s karbidom, 1933.

⁴⁵ Vončina, n.d., str. 36; 300 let, str. 221-226.

Poleni.⁴⁶ Ročno separiranje rude je sestavljalo samo pranje rude in ročno prebiranje, kar je opravljalo 6 žensk.⁴⁷

Naslednjo prelomnico predstavljata uvedba strojnega vrtnanja in izgradnja strojne separacije. Tako je leta 1914 začela obratovati najmodernejša naprava v Evropi, dvojna strojna trebilnica, v kateri je obratovalo 372 čistilnih, drobilnih, vodovzdržnih in prevoznih naprav. Separacija je nadomestila ročno prebiranje rude s strojnimi. Ob separaciji so v Žerjavu postavili tudi topilnico, ki je leta 1926 imela eno visoko peč, šest ameriških peči, štiri pražilnike, dva čistilna kotla in še več drugih strojev.⁴⁸ Zgradili so novo tovarno šiber in krogel (1924) ter tovarno za izdelovanje svinčenih cevi, ki so jo sredi tridesetih let predstavili v Zagreb. Leta 1926 so začeli graditi še valjarno svinčene pločevine.⁴⁹

V tem času je angleška firma dopolnila tehnične naprave, manjše stroje zamenjala z večjimi in močnejšimi, zgradila nove čistilne naprave, separacijo preuredila na flotacijski način. Pri predelavi rude se je povečala onesnaženost okolice, zato so pri topilnici začeli graditi dimno čistilnico sistema Lurgi Cortell in jo dokončali leta 1923. V naslednjem letu so začeli graditi nov 150 m dolg dimovod skozi hrib in novo visoko peč v Žerjavu. Tu so dali v obratovanje še nov plaž (1925), v čistilnici pa so zgradili še dva kotla. Začeli so s poskusi flotacije rude (1926), uvedli granulacijo žlindre iz visoke peči in začeli graditi tretje mehanično ognjišče. Nove flotacijske naprave so gradili v Žerjavu leta 1928, ko so v topilnici postavili tudi okrogli pražilni stroj, dve leti za tem so osnovali kemični laboratorij za mežiške rudnike in zatem uvedli flotiranje oksidne svinčeve rude (1931) ter ponovno preuredili izbiralnico (1933).⁵⁰

Med drugo svetovno vojno in do nacionalizacije ni bilo pomembnejših tehničnih izboljšav ne v jami in ne zunaj nje. Delovni proces je bil v tem času pogosto moten. Poleg fizične odsotnosti delavcev, ker so jih Nemci izselili ali vpoklicali v nemško vojsko ali pa so odšli v partizane, so delo onemogočale in oteževale različne partizanske akcije.⁵¹ V letu 1944 niso obratovali metalurški obrati in rafinacija, tako da je izpadla proizvodnja različnih vrst svinca.⁵²

Od konca vojne do nacionalizacije podjetja je potekala gospodarska obnova podjetja. Že 18. maja 1945 sta začeli normalno obratovati jama in izbiralnica, topilnica pa je začela s proizvodnjo avgusta.⁵³

Higiena in zdravstvo

Najosnovnejše higienske in zdravstvene pogoje dela ter pogoje bivanja zaposlenih je država urejala z zakoni in drugimi predpisi. Potreba po nadzoru in spoštovanju in predpisov je narekovala ustanovitev nadzorstvenih institucij. V času

⁴⁶ Möderndorfer, Boji in napredek, str. 5; Herman Rigelnik: Od rude do svinca (obrat v Žerjavu) : tema za zaključni izpit. Gimnazija Ravne 1960, str. 1-2.

⁴⁷ 300 let, str. 169.

⁴⁸ Möderndorfer, Boji in napredek, str. 5; Rigelnik, n.d., str. 1-2.

⁴⁹ Godišnjak rudarstva i topilničarstva. Sredio redakcioni odbor (odg. urednik R. Vuletić). Beograd 1937, str. 86; Mohorič, Industrializacija, str. 302.

⁵⁰ Mohorič, Industrializacija, str. 302-303; 300 let, str. 221-226.

⁵¹ Bevc, Mrdavšič, Narodnoosvobodilno gibanje, str. 37.

⁵² Zgornja Mežiška dolina med narodnoosvobodilno vojno. V: 300 let mežiški rudniki. Mežica 1965, str. 85, 252-253.

⁵³ Potočnik, 20 let gospodarskega razvoja, str. 89-90.

Kraljevine SHS so uzakonili inšpekcijo dela (1921). V njeni pristojnosti pa ni bilo nadzorstvo v rudarskih podjetjih. Te je nadzorovala rudarska nadzorstvena oblast, ki je imela podrejene rudarske okrožne oblasti, sama pa je bila podrejena rudarskemu glavarstvu v Ljubljani.⁵⁴ Obe nadzorstveni instituciji sta delali na osnovi zakonskih predpisov in od lastnikov podjetij zahtevali ureditev določenih pogojev. Od leta 1921 so veljali Pravilnik o tehničnih in higienskih zaščitnih merah v podjetjih, sprejet oktobra 1921, in rudarsko policijski predpisi, sprejeti 15. avgusta 1938.⁵⁵ BBU je za svoje rudnike že leta 1912 izdala pravila z zdravstvenim pomnikom, napisana na osnovi Pravilnika ministrstva za javna dela v soglasju z notranjim ministrstvom (Ur. list št. 180/1908).⁵⁶

Nadzorstvene institucije so nadzorovale ustanavljanje novih podjetij, požare, ventilacijo, varnostne naprave, delavske kuhinje in jedilnice, stanovanja, splošno higieno, obratne prostore, vodo, stranišča, nezgode in zavarovanja, nujno pomoč ob nezgodah, zaposlovanje in nepravilnosti ob tem, izobraževanje vajencev, delovni čas, delovni red in splošni ekonomski položaj delavcev.⁵⁷

Za zdravstveno stanje delavcev sta rudnik oziroma bratovska skladnica skrbela že v drugi polovici 19. stoletja. Bratovske skladnice so namreč izvajale bolniško zavarovanje in v ta namen ustanovljale ambulante pri krajevnih bratovskih skladnicah in na sedežih rudarskih in montanističnih podjetij. V Črni je od druge polovice 19. stoletja delovala bolnišnica zaprtega tipa, v kateri so se zdravili rudarji in njihovi družinski člani. Novo stavbo so zgradili leta 1903. Prvi zdravnik je na območju rudnika omenjen v začetku 19. stoletja v Črni, vsaj z ustanovitvijo bratovske skladnice pa je tu delal rudniški zdravnik. Že od kar pomnijo ljudje je imel domačo lekarno v Črni zdravnik, leta 1927 pa jo je prepustil bratovski skladnici in njeni bolnišnici. V času po prvi svetovni vojni je tu delovala tudi ambulanta s podružnico v Mežici, kjer je leta 1931 bratovska skladnica omogočila delovanje zobozdravstveni ambulanti. V bolnišnici so leta 1936 dobili rentgenski aparat in ustanovili protituberkulozni dispanzer.⁵⁸

Med drugo svetovno vojno je bolnišnica nadaljevala svoje delo pod nemškim vodstvom. V njej pa so ilegalno zdravili tudi ranjene partizane in jih oskrbovali s sanitetnim materialom. Do leta 1947 je bolnišnica ostala zaprtega tipa.

Pri delu, še posebno v jami, so se dogajale razne obratne nezgode: rušenja, eksplozije, požari, vdori vode, odrgnine na telesu, zmečkane roke ali noge, padec kamna na glavo itd., zaradi česar je prišlo do različnih poškodb. Nekatere nezgode so zabeležene tudi v časopisnih člankih:

"Maja 1920 se je z dinamično patrono ponesrečil rudar Huter Ivan. Dobil je poškodbe po obrazu in trebuhu, odtrgalo mu je tri prste na levi in dva na desni roki."⁵⁹

⁵⁴ Kresal, Delavska zaščitna zakonodaja, str. 139-146.

⁵⁵ Prav tam, str. 139-144.

⁵⁶ Francka Šmid-Borovnik: Zgodovina saturnizma v Mežiški dolini. Diplomsko naloga na podiplomskem študiju iz medicine dela, prometa in transporta za diplomu, šol. l. 1988/89-1989/90. Univerza v Ljubljani, Medicinska fakulteta in Univerzitetni klinični center Ljubljana, Ravne na Koroškem 1990, str. 4.

⁵⁷ Izvještaj inspekcije rada Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca o njenom poslovanju u g. 1922. Ministarstvo socialne politike 21. III. 1923, Beograd 1923, str. 302-320.

⁵⁸ Adolf Ramšak: Zdravstvo v Zgornji Mežiški dolini. V: Koroški fužinar, 1954, št. 3-4, str. 6-9; Drago Plesivčnik: Kronika bolnišnic okrog Uršlje in Pece. V: Med Peco in Pohorjem. Mežica 1965, str. 217-234; Oder, Občina Ravne, str. 27-32.

⁵⁹ Korošec, 8. 6. 1920, št. 44, str. 3.

"Julija 1920 se je ponesrečil pri vrtnanju mine rudar Pavel Krietz. Zadel je na staro še nabito mino in je izven nevarnosti."⁶⁰

Nujne reševalne prevoze je opravljala rudniška gasilska četa v Mežici, kjer je že od leta 1876 deloval krajevni odbor Rdečega križa, v Črni pa od 1928. Krajevni odbor Rdečega križa v Črni je po drugi svetovni vojni iz vojaškega plena dobil vozilo, ki so ga preuredili v reševalni avtomobil, a je postal kmalu neuporaben.⁶¹

Rudarji so delali v vlažnih in hladnih jamah s temperaturo med 8°-11°C, ob slabi svetlobi, vedno večjem hrupu in ob občasno zvišani koncentraciji prahu. Pogosto so obolevali za revmatičnimi obolenji, okvaro sluha in vida ter za boleznimi, ki so bile posledica dela s pnevmatskim orodjem, dela v mrazu in vlagi.

Najpogostejšo obliko obolenja beležijo zastrupitev s svincem v topilnicah, imenovano saturnizem, nastalo zaradi vdihavanja svinčenih hlapov ali svinčevega prahu. Še bolj nevaren je bil svinec, ki so ga požrli in se je raztopil v želodčni sluznici. Zastrupitev s svinčevim prahom in svinčevimi hlapi, "svinčevo koliko" ali kar "koliko", so prepoznali po svinčevih robovih v gingivi in trebušni steni "kot deska", pri težjih oblikah zastrupitve še po "podplatni koliki" ali občutku zadebeljenih podplatov. Že od začetka stoletja so se zavedali, da sta edini učinkoviti preventivni ukrep higiena delovnega mesta in osebna higiena. V drugi polovici dvajsetih let so uvedli tudi rotiranje kontaminiranih delavcev z delovnih mest, izpostavljenih svincu, v rudnik (jamo) in na druga mesta, ki niso bila izpostavljena svincu. Zamenjava delovnega mesta je trajala toliko časa, da se je svinec izločil iz telesa. Kot preventivni ukrep so uporabljali tudi časovno krajšo izpostavljenost svincu na določenih delovnih mestih. Tako so še pred prvo svetovno vojno topilci pri ameriških pečeh dve uri topili in dve uri počivali.⁶²

Rudarji so se praviloma umivali doma, čeprav je podjetje že leta 1899 zgradilo umivalnico in kopalnico s pralnico za umazano obleko v predsobi, namenjeno topilničarjem in paznikom. V umivalnici z betonskimi tlemi so imeli nameščene umivalnike s toplo in mrzlo vodo, prhe, krtačke za zobe in nohte, ustno vodo s kozarci, milo in brisače. Tu so se preoblečili v delovna oblačila, vendar je civilna obleka kljub temu prišla v stik z delovno in tako s svinčevim prahom. Kopalnico s kopalno kadjo so namenili dvakrat tedenskemu kopanju topilničarjev. Iz higienskih razlogov so v rudniku že v začetku 20. stoletja v delovnih prostorih prepovedali uživanje jedi in pijače, prav tako kajenje in žvečenje tobaka. Pred jedjo so zapovedali umivanje rok in izpiranje ust, pred in po delu pa temeljito telesno čiščenje ter čiščenje obleke. Odsvetovali so kislo hrano in žganje, priporočali pa uživanje maščobe, mleka in piva.⁶³ Kljub zapovedi pa se rudarji v jami niso umivali, tudi kajenju so se nekateri odrekli samo v prisotnosti paznika.

Zastrupitev s svinčevim prahom je bila možna tudi zunaj delovnih prostorov. Zapis iz leta 1908 pravi, da je bila okolica topilnice pokrita s svinčevim prahom, saj se od 4000 ton letne proizvodnje kar 100 ton raztrese v okolico.⁶⁴

Z zdravljenjem saturnizma je začel zdravnik bratovske skladnice doktor Hohenwart leta 1903. Po veljavnih predpisih bi moral opravljati tudi redne zdravniške preglede. Zastrupitve s svincem so morali pazniki javljati obratovodju. Prav tako so

⁶⁰ Korošec, 17. 8. 1920, št. 64, str. 4.

⁶¹ Ramšak, n.d., str. 9.

⁶² Šmid-Borovnik, n.d., str. 1-9.

⁶³ Prav tam, str. 5-9.

⁶⁴ Prav tam, str. 5.

morali pazniki obolelim najti delo v jami in namesto njih dobiti druge delavce.⁶⁵ Leta 1927 so s prihodom zakoncev Ramšak v bolnišnico v Črni začeli s sistematičnimi preiskavami in izvajanjem ukrepov na osnovi ugotovitev teh preiskav in tako bistveno zmanjšali saturnizem. Ponovno se je povečal po letu 1941 s povečano proizvodnjo svinca in tudi v prvih letih po drugi vojni.⁶⁶

Ko so v bolnišnici v Črni leta 1936 dobili rentgenski aparat, so ustanovili Krajevno protituberkulozno ligo za Mežiško dolino z nalogo, bojevati se proti tuberkulozi in drugim socialnim boleznim. Predsednik društva je bil leta 1938 rudniški obratovodja ing. Gogala, med odborniki pa vodja bolnišnice v Črni Ramšak, župan, župnik, gostilničar, učitelj, trgovec in šolski upravitelj.⁶⁷ Takoj v prvih mesecih po končani drugi svetovni vojni so v dispanzerju pregledali vse rudarje, a med njimi niso odkrili primerov tuberkuloze. Precejšnje število obolenj so odkrili pri njihovih svojcih in drugih prebivalcih. Zdravnik Adolf Ramšak je ugotovil, da je bilo v zgornjem delu doline razmeroma malo tuberkuloznih obolenj, med najvišjimi v Sloveniji pa je bilo obolenje in umrljivost za rakom.⁶⁸ Ramšak sicer govori o stanju v povojnem obdobju, vendar je bil zdravnik, ki je od leta 1927 sledil zdravstvenemu stanju rudarjev, njihovih družinskih članov in tudi drugih prebivalcev zgornjega dela doline, tako da se omenjeno dejstvo nanaša vsaj na štirideseta leta.

Na splošno zdravstveno stanje rudarjev so vplivali prehranjenost, telesna odpornost posameznika, stanovanjske razmere in socialni položaj. V 20. stoletju, zlasti po prihodu zakoncev Ramšak, so v okviru društev in meščanske šole v Mežici pripravljali tudi predavanja o boleznih in o preventivnih ukrepih za lastno zdravje. Prav tako so izobraževanje in predavanja o higieni pripravljali za člane Podmladka Rdečega križa, ki je imel svoje podružnice na šolah v Črni in na meščanski šoli v Mežici.

Za zdravljenje kolik so v obdobju med obema vojnama tudi zdravniki priporočali mleko. Sicer pa so rudarji in njihovi družinski člani, tako kot ostali prebivalci, uporabljali številna zelišča, iz katerih so si pripravljali čaje. Bolečine v želodcu in črevesju so lajšali še z zeliščnim žganjem. V času med obema vojnama so rudarji in drugi nosili urin starejši ženski v Šoštanj, ki je po ogledu za bolnega izbrala primerna zelišča.⁶⁹

Seveda pa so rudarji pogosteje kot drugi obiskovali zdravnika, čeprav tudi ne za vsako "malenkost", ker so imeli urejeno bolniško službo in ker je izostanek iz službe, "bolniško", moral predlagati zdravnik. Rudnik je imel kontrolorja, ki je hodil po terenu in nadziral bolne delavce. "Če je zdravnik predpisal delavcu, da je doma, je moral biti doma, če je moral biti v postelji, je moralo biti tako."⁷⁰ Nasploh je bila med delavci velika disciplina tudi pri bolezninah.

Zavarovanje rudarjev

Zavarovanje za primer starosti, nezgode, bolezni in brezposelnosti je predstavljalo minimalno socialno varnost delavcev, ki so si jo postopno pridobili od konca

⁶⁵ Prav tam, str. 4.

⁶⁶ Adolf Ramšak, Marija Ramšak: Lastna opazovanja saturnizma v rudniku Mežica. V: Zdravstveni vestnik, 1950, št. 11-12, str. 230.

⁶⁷ Makarovič, Črna, str. 347-348.

⁶⁸ Ramšak, n.d., str. 8.

⁶⁹ Makarovič, Črna, str. 401.

⁷⁰ Terenski zapisi, junij 1994 (hrani avtorica).

prve polovice 19. stoletja in je bilo pogojeno z zaposlitvijo. Pravice iz zavarovanja so lahko uveljavljali tisti zaposleni, ki so od zaslužka redno plačevali prispevke. Določene pravice pa so lahko uveljavili tudi družinski člani zavarovanca.

Rudarji so si pravico do starostnega, bolniškega in nezgodnega zavarovanja pridobili na podlagi rudarskega zakona iz leta 1854, ki je uvedel obvezno organiziranje bratovskih skladnic "kot blagajn za podporo pomoči potrebnih rudarjev, njihovih vdov in sirot".⁷¹ Na tej osnovi so jih bili podjetniki dolžni organizirati v svojem podjetju ali z dovoljenjem rudarske oblasti priključiti skladnici drugega podjetnika. Skladnica je morala imeti statut, ki sta ga v sodelovanju z odborom, izvoljenim od rudarjev, morala sestaviti podjetnik ali direkcija rudnika, potrditi pa rudarska oblast.⁷² V Črni so ustanovili bratovsko skladnico leta 1863.⁷³ V zgodovini bratovskih skladnic pa je bilo izvedenih več reorganizacij.

V obdobju med obema vojnama je sistem zavarovanja delavcev urejal zakon o zavarovanju delavcev iz leta 1922. Ta je določal minimalne pogoje zavarovanja vseh delavcev, dopuščal pa je nadaljevanje vsakršnega specialnega zavarovanja. Socialno zavarovanje je izvajal Osrednji urad za zaščito delavcev (SUZOR) s krajevnimi organizacijami (OUZD,...). Zavarovanje je bilo obvezno in enotno za vse delavce in nameščence, razen za tiste, ki so bili zavarovani: pri bratovskih skladnicah (rudarji) ali pri državnem pokojninskem skladu (državne službe) ali pri humanitarnih fondih državnih železnic (železničarji).⁷⁴

Bratovske skladnice so precej samostojno vodile zavarovanje svojih članov, pomožnih delavcev rudnika. Nezgodne rente so ti dobivali od Pokrajinskega pokojninskega sklada, ki ga je upravljal Pokojninski zavod za nameščence, pri katerem so bili zavarovani rudniški nameščenci.

Plačilo za delo

Prispevek za vplačilo bratovski skladnici so zaposlenim obračunali in odtegnili od mezde. Akordno in nekaterim urno mezdo je rudnik pomožnim delavcem obračunaval tedensko in jo 14-dnevno izplačeval. Nameščenci so prejeli mesečne plače. Različna višina prejemkov je bila predvsem odvisna od dela, ki so ga opravljali. Dobro plačani mezdni delavci so lahko zaslužili več kot slabo plačan nameščenec. V dvajsetih in tridesetih letih so bili zaslužki pri rudniku na splošno ugodni. Z vstopom med rudarje je povezana že omenjena pravica do starostnega zavarovanja. Tako je rudarjem že pred prvo svetovno vojno predstavljala relativno stalen vir dohodka tudi pokojnina.

Mezde, mesečne plače, letna plača, pokojnine mezdnih delavcev, pokojnine nameščencev, bolniške in nezgodne rente ter prispevki za brezposelne so bile oblike stalnega ali občasnega vira prihodka v družinski proračun. Vrsta in višina prejemka je določala socialni status družine. Družinski proračun je dopolnjeval deputat, plačilo v naturalijah. Svoj delež so prispevali tudi posamezni družinski člani z delom na okoliških kmetijah, pri obrtnikih in drugih premožnih prebivalcih.

⁷¹ Jože Šorn: Premogovniki in njihovi rudarji v obdobju 1848-1918. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1968-1969, št. 1-2 (dalje Šorn, Premogovniki), str. 83.

⁷² Prav tam, str. 83.

⁷³ Prav tam, str. 87.

⁷⁴ France Kresal: Nekateri načini reševanja delavskih socialnih vprašanj na Slovenskem do leta 1922. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1973, št. 1-2, str. 40-41.

Tradicija obračunavanja mezd pri rudniku se je ohranila iz 19. stoletja, ko so režijsko delo rudarjev imenovali "hernšihl" (iz nem. die Herrnschicht) ali gosposko dnino, kar je pomenilo dnevni zaslužek, ki ni bil določen z akordnim ali normiranim delom. Pogodbeno določen zaslužek rudarja so imenovali "gedinge" (iz nem. das Gedinge). Plačilo na akord, uvedeno leta 1858, se je ohranilo vse do konca obravnavanega obdobja. Akord so določili: po dolžinski meri rudninskega ležišča; po uteži ali volumenski meri izkopanega materiala; prosti ali neomejeni akord. Leta 1865 so uvedli akord po izkopanem centu in s tem štetje vagončkov. Od mezde so odštevali še stroške za eksploziv in razsvetljavo, kar so opustili v drugi polovici 19. stoletja.⁷⁵ Rudarji, ki so uvajali vajenca, so ob rednem plačilu bili upravičeni še do določenega odstotka dodatka, sicer odštetega vajenčevemu plačilu.⁷⁶ Mezde so izplačevali dvakrat mesečno, 15. in 30. v mesecu⁷⁷ in so predstavljale stalni vir prihodka največjemu številu zaposlenih. Redni zaslužek je bila tudi mesečna plača, ki jo je v tridesetih letih dobivalo okrog 100 nameščencev. Letno plačo je prejemal samo direktor oziroma ravnatelj. Redni zaslužek so izplačevali v obliki nominalne in naturalne mezde, pogosto pa tudi kombinirano. Ostanek truck sistema je predstavljal deputat, ki v mežiškem rudniku ni bil upoštevan pri nominalnih zneskih, pa so ga bili deležni vsi zaposleni.

Realne mezde so se med prvo svetovno vojno in po njej znižale za polovico,⁷⁸ kar je posledično vplivalo na pojav mezdne gibanja in stavk. Tako je "26. junija 1918 začelo stavkati okrog 1300 rudarjev v Mežici in Črni, ker niso dobili živil. Zahtevali so tudi zvišanje mezd. Dne 30. junija je poveljstvo delavskega oddelka zagrozilo s strogimi kaznimi, če se rudarji naslednji dan ne vrnejo na delo. Ukazu se je pokorilo le nekaj rudarjev v Črni, večina pa je stavkala do 4. julija. Delavstvo je odklonilo ponudbo rudniške uprave za povišanje plač za eno tretjino in sklenilo, da bo zahtevalo razsodbo pritožbene komisije."⁷⁹ S stavko so dosegli le povišanje plačil od 33 vinarjev do 1 krome 13 vinarjev.⁸⁰ Na to odločitev podjetja so se rudarji v Črni, Mežici in Lešah pritožili pritožbeni komisiji v Celovcu, ki je o njihovi zahtevi razpravljala 25. septembra 1918. "Delavstvo v Črni in Mežici je namreč zaradi druginje zahtevalo 100% zvišanje plač in 50% zvišanje druginjskih doklad. Komisija je zahtevo delavcev glede plač odklonila, pač pa je razsodila, da jim gre povišanje doklad na 80%. Glede odškodnine za stanovanje je razsodilo, da morajo poročeni delavci, ki nimajo rudniškega stanovanja, dobiti 6 K, neporočeni pa 3 K."⁸¹

Po podatkih delavske zbornice in inšpekcije dela so povprečni mesečni zaslužki hitro naraščali v dobi inflacije do leta 1924, potem nekoliko nazadovali in stali do leta 1931; v letih 1932 in 1933 so vidno padli, se začeli šele leta 1935 zelo počasi zviševati in do leta 1940 še niso dosegli ravni pred krizo.⁸² Višino mezd so po prvi

⁷⁵ Šorn, Premogovniki, str. 99.

⁷⁶ Terenski zapisi, 1986 (hrani avtorica).

⁷⁷ Makarovič, Črna, str. 95.

⁷⁸ Jože Šorn: Cene in mezde ter gospodarski položaj industrijskega delavstva na Slovenskem neposredno po prevratu. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1-2, str. 233-235.

⁷⁹ Miroslav Stiplovšek: Pregled stavkovnega gibanja na Slovenskem v letih 1917-1920. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1-2, (dalje Stiplovšek, Pregled stavkovnega gibanja) str. 156.

⁸⁰ Mír, 12. 7. 1918, št. 28, str. 156.

⁸¹ Mír, 27. 9. 1918, št. 39, str. 202.

⁸² France Kresal: Nastanek in razvoj socialne politike na Slovenskem do 1941. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1982, št. 1-2, str. 114.

svetovni vojni določali s pomočjo kolektivne pogodbe,⁸³ kjer so bili v tarifnem delu določeni mezdni razredi in najnižji zneski izplačila. Pri sklepanju kolektivnih pogodb so interes delavcev zastopali predstavniki strokovnih organizacij. Rudarje so razvrstili v šest kategorij. Pri kolektivni pogodbi je za določanje višine mezde za najnižji plačilni razred veljal strošek, ki sta ga posameznik ali družina porabila za najnujnejšo hrano in najnujnejše druge izdatke (življenjski minimum).⁸⁴

Za rudnik Mežica v pregledanem arhivskem gradivu in literaturi ni bilo najti podjetniške kolektivne pogodbe. V letih gospodarske konjunktore so imeli mežiški rudarji ugodnejši zaslužek kot rudarji drugod v Sloveniji. Po podatkih Delavske zbornice za leto 1928 so znašale povprečne mezde rudarskih delavcev v nadnevnikih obratih v letih 1924-28 od 43 do 45,30 dinarjev dnevno. V Žerjavu so v nadnevnikih obratih presegali to povprečje za okrog 50%. Tudi najnižji zaslužek pomočnikov, 45,82 dinarjev, še vedno presega povprečnino rudarskih delavskih mezd. Vzrok tej ugodnosti mezd moramo iskati v pomembnosti rudnika v jugoslovanski izvozni bilanci. V prvih povojnih letih je namreč kar 90% jugoslovanskega izvoza svinca potekalo iz Mežiške doline.⁸⁵

Reden zaslužek je leta 1937 prejemale okoli 1400 oseb,⁸⁶ povprečna dnevna mezda pa je znašala 65,31 dinarjev.⁸⁷ Nadpovprečne zaslužke potrjuje tudi primerjava povprečne dnevne zavarovane mezde v Sloveniji⁸⁸ s povprečnimi (dnevnimi, op. a.) zaslužki različnih kategorij delavcev v zunanjih obratih rudnika v letih 1937/38 in 1938/39. Povprečni dnevni zaslužek zunanjega delavca je znašal v letu 1937/38 68,78 dinarjev, mesečni pa 1788,28 dinarjev, v letu 1938/39 pa povprečni dnevni še naraste na 69,58 in mesečni na 1809,08 dinarjev.⁸⁹ Pri tem je treba upoštevati, da so bile povprečne zavarovane mezde v povprečju za 30-40% nižje od dejanskih, zato je treba od povprečnega zaslužka zunanjega rudniškega delavca, ki je leta 1937/38 znašal 68,78 dinarjev na dan, odšteti 30%. Tako dobimo 48,14 dinarjev dnevne zavarovane mezde, kar je za 204,7% več, kot je znašala povprečna dnevna zavarovana mezda v Sloveniji (leta 1937 je znašala 23,51 dinarjev, leto pozneje pa 24,80 dinarjev). Kopači so v tem času zaslužili po 2500 dinarjev mesečno. Da je bil zaslužek v rudniku res ugoden, potrjujejo tudi informacije prebivalcev, ki pravijo, da je bil rudnik v letih, ko je propadal leški premogovnik, "zlata jama". Prav tako o ugodnem položaju rudarjev govorijo nekatera poročila žandarmerijskih postaj v Črni in Mežici ter zapisi v šolski kroniki.

Povprečna skupna plača v Jeklarni Guštanj, tovarni lepenke Prevalje in rudniku Mežica je znašala leta 1937 1227,46 dinarjev na mesec ali 5,90 dinarjev na uro. V Mežici so bili s 1785,42 dinarjev najboljše plačani, v Jeklarni Guštanj so zaslužili 1042,08 in v tovarni lepenke 854,88 dinarjev. Slovensko povprečje je to leto

⁸³ Prva kolektivna pogodba v Evropi je bila sprejeta v Švici leta 1854, na ozemlju Slovenije pa je bila dana zakonska osnova za njihovo sklepanje leta 1907.

⁸⁴ Šorn, Premogovniki, str. 3-102.

⁸⁵ Mohorič, Industrializacija, str. 188.

⁸⁶ AKMR, Poročilo o stanju v srezu leta 1937.

⁸⁷ Godišnjak rudarstva, str. 87.

⁸⁸ France Kresal: Zahteve za zakon o minimalnih mezdah. V: Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1967, št. 1-2, (dalje Kresal, Zahteve za zakon) str. 242.

⁸⁹ Mohorič, Industrializacija, str. 187; mesečni izračun je izračunan tako, da je dnevni zaslužek pomnožen s 26.

znašalo 611 dinarjev.⁹⁰ Iz teh podatkov je razvidno, da je povprečni zaslužek pri rudniku skoraj ustrezal zahtevam eksistenčnega minimuma za štiričlansko družino. Mezde so praviloma rasle z večanjem števila zaposlenih in padale z njihovim zmanjšanjem.

V tridesetih letih so delavci za ohranitev eksistenčnega minimuma, delodajalci pa zaradi lažje konkurence zahtevali enotno ureditev delavskih mezd. 13. februarja 1937 je minister za socialno politiko izdal Uredbo o določanju minimalnih mezd, sklepanju kolektivnih pogodb, o pomirjevanju in arbitraži, ki je stopila v veljavo 14. aprila 1937. Ban Dravske banovine je za to banovino 31. julija določil minimalne mezde v višini 1,80 do 2 dinarjev na uro.⁹¹ Na podlagi uredbe o minimalnih mezdah so določili najnižjo mezdo, ki jo je podjetje smelo izplačati nekvalificiranemu delavcu. Plačilo je znašalo od 2-3 dinarja na uro ali od 16-24 dinarjev na dan. Tudi zaslužek v akordu ni smel biti nižji. Podjetja so lahko računavala hrano po 8 dinarjev in stanovanje po 2 dinarja na dan. Mezde za kvalificirane delavce in vajence niso bile določene.⁹² Z uredbo o minimalnih mezdah so želeli doseči izplačevanje najnižjih mezd v zgoraj omenjeni višini. V mežiškem rudniku so takrat izplačevali že bistveno višje mezde, zato zanje ta zakon ni imel posebnega pomena.

Eksistenčni minimum so poskušali dohajati z draginjskimi dokladami. Te so strokovne organizacije uspele priboriti za delavstvo skoraj vseh panog leta 1916.⁹³ V prvi polovici dvajsetih let so pomenile pomemben dodatek, zlasti še za socialno šibke družine. Konec februarja 1941 je delavec dobil 300,00 dinarjev, za ženo 80,00, za tri otroke 120,00 in za stanarino 30,00 dinarjev draginjskih doklad na mesec.⁹⁴ Pri družinah s številnimi otroki so predstavljale draginjske doklade pomemben del dohodka.

Vsakemu zaposlenemu so že ob izplačilu odračunali prispevke za različna zavarovanja. Rudarji so namreč plačevali polovico prispevkov od svojih čistih zaslužkov oziroma od dnevne zavarovane mezde za starostno in bolniško zavarovanje, od leta 1933 še za primer brezposelnosti. Polovico prispevka v sklad je plačal delavec, drugo polovico podjetje, nezgodno zavarovanje pa v celoti podjetje. Članarino so morali plačevati redno in ves čas članstva, tudi kadar zaradi bolezni niso delali in so dobivali denarno podporo. Poleg teh prispevkov so redno plačevali še 0,5% za rudarsko zadrugo, od leta 1925 0,5% za delavsko zbornico, od leta 1923-1932 0,3% zavarovane mezde, potem pa 0,6% borzi dela in 3,3% davka za ročno delo. V primeru izgube zaposlitve je rudar izgubil pravice iz naslova zavarovanja. Tudi samo kratkotrajna prekinitve dela je pomenila izničenje vplačanih prispevkov. V času največje redukcije rudarjev jim je sicer uspelo pridobiti pravico do 6 mesečne prekinitve dela in s tem plačevanja prispevkov, vendar rudarjem to ni veliko pomenilo, ker so tudi v drugih rudnikih težko dobili delo.⁹⁵

⁹⁰ Alojz Krivograd: Oris delavskega gibanja v Mežiški dolini 1936-1941. V: Med Peco in Pohorjem. Ravne na Koroškem 1986, str. 107.

⁹¹ Kresal, Zahteve za zakon, str. 237, 240-241.

⁹² Kresal, Delavska zaščitna zakonodaja, str. 167.

⁹³ Stiplovšek, Pregled stavkovnega gibanja, str. 152.

⁹⁴ Delavec, 25. 2. 1941, str. 8.

⁹⁵ France Kresal, Začetki in razvoj delavskega zavarovanja v Sloveniji med obema vojnama. V: Zgodovinski časopis, 1970, št. 3-4 (dalje Kresal, Začetki delavskega zavarovanja), str. 209-245.

Višina prispevkov za pokojninsko zavarovanje rudarjev ni bila vedno enaka. V tridesetih letih so mežiški rudarji plačevali celo 12%, medtem ko na Jesenicah le 8%. Nominalna višina prispevka je bila odvisna od delavčeve uvrstitve v določen plačilni razred oziroma kategorijo. Delavce pri rudniku so razvrstili v šest kategorij s povprečnim dnevnim zaslužkom med 15 do 50 dinarjev.⁹⁶

Administrativnemu osebju (uradnikom, obratovodjem, paznikom) so izplačevali pogodbeno dogovorjeno mesečno plačo, direktorjem pa letno. Pogosto so bili udeleženi še pri dobičku in dobivali izplačilo dividend, tantjemov in sejin. Višina plače je, tako kot delo, temeljila na svobodnem dogovoru med nameščencem in direktorjem, razen če je rudarska oblast določila drugače.⁹⁷ Svoboden dogovor je temeljil na štirih plačilnih razredih. Plača rudarskega inženirja začetnika je konec tridesetih let znašala 1700 dinarjev, drugih od 2500 do 4600 dinarjev. Stari inženirji so zaslužili čez 10000 dinarjev mesečne plače.⁹⁸ Za kolo so takrat morali odšteti 700 dinarjev, 1000 dinarjev pa je stala dobra krava.

Od mesečne plače so redno plačevali prispevke v sklade tako kot pomožni delavci, le da je znašal prispevek za starostno zavarovanje Pokojninskemu skladu za nameščence 12% letne zavarovane plače ali od 6 do 30 kron mesečno. Rudarji so rekli, da so "pazniki zavarovani za dvojno mezdo". Pokojninski zavod za nameščence v Ljubljani je vse do druge svetovne vojne posloval skoraj nespremenjeno po pravilih iz leta 1906, ko je na Dunaju začel poslovati splošni pokojninski zavod za nameščence z 10 podružnicami, med njimi urad v Gradcu za Koroško in Štajersko. Januarja 1919 je v Ljubljani začel poslovati začasni pokojninski zavod za nameščence, ki se je preimenoval v Pokojninski zavod za nameščence.⁹⁹

V letih 1920 do 1940 so zavarovance razvrščali v 14 plačilnih razredov. V prvega so uvrstili nameščence s 5400 dinarjev letne plače, v 14. pa z 42000 dinarjev. Tako kot pri mezdah delavcev je bila tudi pri nameščencih zavarovana mezda nižja od dejanske. Za prva dva razreda je prispevek v celoti plačalo podjetje, v naslednjih se je razmerje proporcionalno višalo. V zadnjem razredu je polovico prispevkov plačalo podjetje, polovico zavarovanec.¹⁰⁰

O ravnateljevi letni plači, v pregledanih virih ni bilo podatkov. Četudi direktorjeve plače ni mogoče nominalno predstaviti, govori o njegovem ugodnem položaju njegov družbeni ugled in v kraju viden materialni status. Po ugotovitvah sreza so šteli leta 1932 med premožnejše osebe, ki bi po svojem položaju in gmotnem stanju lahko plačale prispevek v osrednji sklad pomožne akcije, uvrščeni ing. Viktor Fettich, obratovodja, Viktor Kordan, glavni tajnik, in Gregor Bargate, ravnatelj rudnika.¹⁰¹

V času druge svetovne vojne je nemška oblast kot plačilno sredstvo uvedla marko in prevzela obstoječi sistem plačila, ki je bil v rabi tudi v prvih mesecih po končani vojni. Konec leta 1945 so uvedli enotne plače v vsej Jugoslaviji po plačilnih razredih, med katerimi je bilo razmerje pri delavcih 1:2,1 in pri uslužbencih 1:3,3. Novi sistem plač ni predvideval plačila po učinku, a so v rudniku vsaj v jami

⁹⁶ Pravilnik bratovske skladnice, čl. 44 in 45, str. 25.

⁹⁷ Službeni red za nameščence pri privatnih podjetjih in območju rudarskega glavarstva v Ljubljani, ki spadajo pod rudarski zakon, str. 4.

⁹⁸ Terenski zapisi, junij 1994 (hrani avtorica).

⁹⁹ Kresal, Začetki delavskega zavarovanja, str. 231-236.

¹⁰⁰ Prav tam, str. 235.

¹⁰¹ AKMR, poročilo srezkega načelstva Prevalje banski upravi, 5. 12. 1932.

ohranili akorde in hkrati sistem urnih plač prilagodili akordnim postavkam. Z uvedbo administrativnega upravljanja leta 1947 so vse zaposlene razvrstili v plačilne skupine in razrede, uvedli so posebne dodatke za nadurno in nočno delo in za težko delo v jami. Postavili so dve tarifi; za delo po normi so bile tarifne postavke za okrog 20% višje kot po času.¹⁰²

Vrednost prejemkov je bila odvisna od splošnega ekonomskega stanja v državi. Tako so takoj po prvi vojni najtežje živeli upokojenci s "kronskimi" pokojninami, v tridesetih letih pa brezposelni, ki so mesečno prejeli 50 dinarjev, ki jih je sicer rudar zaslužil na dan.

Mezdni delavci in njihovi družinski člani so največji del zaslužka porabili za hrano, manjši del za obleko in stanovanje. Večina družin mezdnih delavcev in samski delavci so živeli v industrijskih naseljih Žerjav, Mušenik in Helena. Kmetje in njihovi sinovi so na rudniku dobili delo kot vozniki. Rudnik je od kmetov kupoval les, živino in druge pridelke. V tem "poslovnem" razmerju med kmetom in rudarjem najdemo tudi začetke turizma na kmetiji, saj so nameščenci in drugi ob nedeljah prihajali na določene kmetije na "mošt" in žganje.

Na medsebojne odnose v družini sta vplivala delo in ekonomska situacija. Družine z nizkimi dohodki so bile prisiljene iskati dodatne vire zaslužka. Prav zaradi neugodnega socialnega položaja je znana zgodnja ločitev staršev in otrok, ki so morali od doma, "služiti" na kmete ali k premožnejšim družinam. Tako so morali otroci zgodaj opravljati različna dela in so bili pogosto obremenjeni s pretežkim delom. V patriarhalni rudarski družini se je avtoriteta očeta kazala v njegovi strogosti in v izkazovanju spoštovanja do očeta v obliki nagovorov in prošenj.

Z rudarjenjem se je preživljalo okrog 70% prebivalcev zgornje Mežiške doline, tako je ta gospodarska dejavnost neposredno in posredno vplivala na stopnjo razvoja območja. Povečano proizvodnjo je omogočilo večje število zaposlenih, zanje pa so morali zgraditi stanovanja in urbanizirati okolje.

Sklep

Skozi tradicijo pridobivanja svinčeve in pozneje še cinkove rude se je v zgornjem delu Mežiške doline izoblikovala poklicna skupina, ki jo je določila predvsem narava dela - sledenje, pridobivanje in predelava rude. Delovni proces z določenim delovnim časom in z zahtevami po učinkovitem in varnem delu v posebnih pogojih v jami in v zunanjih obratih predelave je že zgodaj terjalo ureditev starostnega, bolniškega in nezgodnega zavarovanja in organiziranje zdravniške in zdravstvene oskrbe.

Rudarji so izoblikovali in gojili stanovsko zavest, ki je bila še posebej izražena v stanovskih ustanovah bratovski skladnici in rudarski zadrugi. Iz stanovske in delavske zavesti rudarjev pa izvira njihova politična in sindikalna aktivnost, ki je vključevala tudi določene oblike družabnosti v okviru različnih kulturnih, športnih, izobraževalnih in drugih društev.

¹⁰² Potočnik, 20 let gospodarskega razvoja, str. 90.

Karla Oder

MINERS FROM MEŽICA MINE AND THEIR WORK BETWEEN 1918 AND 1947

Summary

The mining tradition in upper Mežiška dolina valley goes back to the Middle Ages. The area became economically interesting in the second half of the seventeenth century and after the establishment of the Illyrian Provinces when mining became more widespread. In the second half of the nineteenth century the fragmented mining properties were brought together under the Bleiberger Bergwerks Mining Union with Mežica becoming its administrative centre.

Between the two World Wars, the Mežica lead and zinc mine was one of the greatest exporters of lead in the country. In 1941, the German occupier, after placing the mine under a temporary military jurisdiction, confiscated it and handed it over to the Austrian province of Carinthia. After the Second World War, it was nationalised by the Yugoslav authorities. It operated until 1993 when the production of lead was abandoned.

Mining was the main economic activity in the area, providing a living to some 70 percent of the valley's inhabitants and having direct and indirect influence on the region's development. Increasing production provided employment to more people, for whom apartments and an urbanised environment had to be created. In 1918, out of a total of 944 workers employed at the mining plants, some 500 worked in the pit, before the beginning of the Second World War 1,138, and at the end of it 1,232.

After the First World War, the mine workers were generally classified as surface, pit, auxiliary and those carrying out more demanding tasks. Among auxiliary workers, the most respected and relatively well paid job was that of a digger. After the First World War, mining engineers came from other parts of Slovenia.

The living rhythm of the miners and their families was determined by the working hours which took one third of the day, not counting the time spent for the arrival and departure from work. The forty-eight hour working week, already introduced before the First World War, was extended according to needs, though usually only for work outside the pit. The eight hour working day for other industrial workers was prescribed by a law at the end of 1918.

Paid leave, if available at all, was rarely used by the employees. Miners were free on Sundays and Church days of obligation. Maternity leave, although provided for by law, was not usually taken advantage of by female workers who normally remained at home after the birth of the first child. The economic crisis in the 1930's forced the mines to cut the number of working days and hours, reducing a miner's working day to three or four hours. Miners earned relatively well. An average daily salary for a surface worker in 1937/38 was 68.78 dinars, and monthly 1788.28 dinars. In 1938/39, these increased further to 69.58 and 1809.08 dinars respectively.

Working under specific conditions in the pit and on the surface processing plants, with fixed working hours and its efficiency and safety requirements, meant that retirement, medical and accident insurance as well as organised medical care had to be provided from the outset. Mention of the first doctor in the mine area dates to the beginning of the nineteenth century and, after the First World War, an in-patient clinic started operating. Apart from health care, miners' hygiene was also important.

Although miners usually washed at home, the mining company built a washroom in 1899, complete with a launderette for dirty overalls, to be used by smelters and wardens. The concrete floor washroom was equipped with sinks and showers with cold and hot water, toothbrushes and nailbrushes, glasses, mouthwash, soaps and towels. Although miners used the facility for changing into their work clothes, their civil clothing still came into contact with them and, consequently, the lead powder. The miners were entitled to a pension, medical and accident insurance on the basis of the 1854 Mining Act, which prescribed the establishment of brotherhood funds. In Črna, such a fund was established in 1863. In the period between the two World Wars, workers insurance was regulated by the 1922 Workers Insurance Act.